

BENE SÁNDOR

A harmadik szirén
Zrínyi Miklós költészete és a modernség hagyománya

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Budapest, 2021

I. A kitűzött kutatási feladat összefoglalása

Disszertációm Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* című kötetének (1651) történeti poétikai leírását és értelmezését tűzte ki célul. Tehát nem a személyiséget, hanem annak költői megnyilatkozását, a kötetet vizsgálom, ami a pálya egy adott szakaszán keletkezett, és a szerző politikai szándékairól, személyes motivációjáról és céljairól, nemzettudatáról és felekezeti identitásáról legfőbb közvetve, a fikció és a kompozíció szűrőjén keresztül árul el bármit is. *Történeti poétika* alatt a költészet céljára, szerepére, nyelvfilozófiai és teológia státusára, valamint technikai eljárásaira (imitációs mintáira, tropikus és tematikus toposzaira, stíluspreferenciáira) vonatkozó, explicit elméleti írásokban, illetve a költői művekben implicit módon megnyilvánuló elképzelések egy adott korszakra irányuló vizsgálatát értem. E nézeteket és elképzeléseket (az írás szabályrendszerét és az olvasás konvencióit) *poétikai nyelveknek* tekintem. Minden konkrét költői megnyilatkozás az adott korszak adott pontjáról a szerző és feltételezett olvasói köre számára belátható, értett („beszél”, azaz írt és olvasott) poétikai nyelvekhez képest jelent valamit poétikailag, túl az explicit (morális, politikai stb.) tartalmi utalások körén. Egy ilyen keresztmetszet létrehozása, a konvenciórendszerek mégoly vázlatos feltérképezése és megértése is a minél sűrűbb, minél több szálattal futtató és minél nagyobb példaanyagot mozgató leírás útján valósulhat meg. Közben azonban a megfigyelőnek reflektálnia is tanácsos saját megfigyelői pozíciójára, időbeli és kulturális távolságára a megnyilatkozástól és kontextusától, azaz értelmeznie is kell a gyűjtött anyagot. Mindez fokozottan igaz az olyan, a kánonba már beépült, s így veszélyesen ismerősnek tűnő művekre, mint Zrínyi Miklós verseskötete. Ezért a *leírás* célja a távolítás: a korabeli, illetve a Zrínyi számára elérhető kortárs és a félmúlthoz tartozó irodalmi irányzatok, szellemi divatok, poétikai iskolák közegében elhelyezni a *Syrenát*. Az *értelmezés* ezzel ellentétes irányt jár be: a 21. század első negyedéből *közelít* a kötethez, mai olvasatra vállalkozik, amibe azonban beépíti a korábbi értelmezések rétegeinek rekonstrukcióját is.

A „*Harmadik szirén*” cím a korabeli konvenciókat idézi meg, a Zrínyi-kötet címlapjának vizuális paradoxonjára utal (a két csábító vízi lény mellett kizárásos alapon és az azonosító szerkezetet adó címirat szerint is férfi, méghozzá maga a költő a harmadik szirén: „Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos”). Ezt a meghökkentésre törekvő barokk *argutiát* Zrínyi kedvelt és bőven kiaknázott forrásának, Marino Adónisz-eposzának (1623) egy fontos utalása (*Adone*, IX, 44) is alátámasztja: a három szirén közül az egyiket Vénusz vette magához, a másik a nápolyi partokon lelte halálát (az ő utódja maga Marino is), a harmadik viszont „más vidékre, más partokra” sodródott. Zrínyi itt, e más vidéknek az Adriával való azonosításában találhatott támpontot saját költői munkássága becsatornázására a világirodalmi allúziórendszerbe. A leírás és az értelmezés kettős céljának feszültségét (és egységét) az alcím homonímiája, a *hagyomány* kettős jelentése érzékelteti. Zrínyi Miklós saját költői megnyilatkozását a korabeli modernség-vita fővonalában helyezi el, méghozzá az iménti utalással a „modernek”, a marinisták oldalán. Az utókorra hagyományozott öröksége éppen ez a modernség (s mint a későbbiekből kiderül: annak belső kritikája) lesz. Másfelől: az utókor, elsőként a 18. század végének nyelv- és irodalomújító hulláma, valóban fel is fedezi magának a *Syrena* költőjét, a magyar irodalmi modernség valóban hozzá vezet vissza saját tradícióját. A *Syrena*-kötet mindkét értelemben, mint *hagyatéék* és mint *tradíció*, a modernhez tartozik. Az első, 17. századi modernség Zrínyi számára is belátható koordinátáinak felrajzolása *történeti poétikai* vizsgálódást kíván meg. A második, a modernség tradíció tudatát feltérképező érdeklődésirány a *kritikatörténet* módszertanával közelít a Zrínyi-recepció különböző rétegeihez. Itt kitüntetett szerepet kap Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc Zrínyit egyaránt középpontba (pontosabban: az általuk elképzelt magyar irodalom origópontjába) állító elképzeléseinek összevetése. A disszertáció elején és végén azonban rámutatok a kérdés (mennyiben a modernség élő hagyománya a *Syrena*?) rezonálására a kortárs költészetben is.

A célok meghatározásához néhány további distinkció, terminológiai pontosítás is szükségesnek tűnik. Az egyik: a „modern” fogalmának szűkítő értelmezésével szemben, amely a 20. század elejének modernizmusát tekinti legitim jelentésnek, én sokkal szélesebb értelemben használom a terminust. A

magyar irodalom „klasszikus” korszakát, a 18. század második felében induló és a 19-ikben kiteljesedő nemzeti szellemű irodalomújítást teljes egészében a modernséghez sorolom (szemben a „régiséggel”), és a 20. század elejét e nagyarányú modernizáció belső kritikájaként, a diskurzust megújítani, újratematizálni kívánó szólamként értelmezem. Amint pedig e széles modernségen belül több újító, modernizáló hullám különíthető el, azonképpen a régiségben is feltételezhetjük több, az irodalom szerepét s vele a kulturális emlékezetet és az irodalmi kánont érintő törés és újjászületés létét. Ezek nálunk több-kevesebb fáziskéséssel követték a nyugat-európai „reneszánszokat”. Az a fázis, ahol végképp lezárul a „középkor”, és felváltja az eszmetörténeti (s vele az irodalomtörténeti) értelemben vett újkor, hosszan húzódik Európában. Az eleinte a 18. század közepére allokált határvonalat egyre szélesebb határsávva tolták ki az utóbbi évtizedek kutatásai (Marc Fumaroli, John Monfasani). A „régiek és modernek” vitájának forrásai visszavezetnek a 17. század első évtizedeibe, ahol a kánonok, az irodalmi normák, az imitációs mintakészletek, azaz a lehetséges világok többszöröződése együtt zajlott az információrobbanással, illetve a tudományos felfedezések nyomán a valós fizikai világok végtelenné tágulásával. E határsáv-tágítás eredményeképp a „hosszú 17. század” átnyúlik a 18-ikba – régióként változó, hogy milyen mélységben. Ami Magyarországot illeti: Zrínyi szinte szinkron módon recipiálta annak a folyamatnak az elejét, amelynek végén a változást sürgető felismerések, az említett fáziskésés miatt, feltorlódtak Kazinczyék Magyarországon. Bacon és Milton (sőt: Tasso!) ide egyszerre érkezik Ossziánnal. Zrínyi forrásainak „modernsége” (a 17. század egyik leggyakrabban használt szava az irodalmi és kulturális emlékezetpolitikai vitákban!) a *Syrena*-kötetben eredeti konstrukcióként csapódott le, és számos vonatkozása még mindig aktuális volt a 18. századi magyar irodalomban. Megfogalmazható volna ez akár olyan éles formában is, hogy a Magyarországon kétszer kezdődött a modern, Zrínyivel és Kazinczyval – de ez nem változtat azon, hogy tipológiai értelemben ugyanannak a nagy változásnak a korai és a kései recepciós fázisairól beszélünk.

A másik tisztázandó jelentésű fogalom a „barokk”, amit a modernség szűkítő értelmezésével szemben éppen hogy a felismerhetetlenségig írt szét, és az értelmezhetetlenségig tágított a mai kultúraelméleti és kritikai diskurzus allegorizáló gyakorlata. (De még társadalomtörténeti alkalmazásában is a többedik „neobarokk” tanúi lehetünk.) Ezzel szemben magam terminust a 17. század eleji, a művészetekben és az irodalomban jelentkező modernség jelölésére használok. Jellegetes stílusformációi a *Syrena*-kötet poétikai alapnyelvét alkotják: éppen ezért elégtelen is volna azt *általában* barokknak minősíteni. Disszertációm fontos célkitűzései közé tartozik annak feltérképezése, hogy a *Syrena* szerzője a rendelkezésére álló, a szemhatárán elhelyezkedő mintakészletből *melyik* „barokk” jegyében viszonyult saját hazai mintáihoz, milyen poétikai ideológiával kezelte a helyi hagyományt. (Főként ami abból poétikailag elérhető és értelmezhető volt: Tinódit, Balassit és Rimayt.)

Még egy fontos distinkció szorul itt mindenképpen említésre, a „hazai vagy helyi hagyomány” kapcsán. A Zrínyi életmű (legalább annyira, vagy talán még inkább az élet, mint a mű) a nemzeti kulturális önelbeszélés része. Leginkább a magyaré, de Zrínyi Péter tevékenysége okán a horváté is bizonyos mértékben. Azt a kulturális teret, amit Zrínyi természetes közegként, az ott használt nyelveket ismerve lakott be, ma államhatárok sokasága metszi át. Ezekben az eredeti kontextus akár csak részleges visszanyerésére törekvő irodalomtörténeti kutatás át kell hogy lépjen (nagy segítséget jelentenek e tekintetben az utóbbi évek, évtizedek történettudományi kutatásai, amelyek ezt már régen megtették). E rekonstrukciós törekvés, a komparatista eszköztár működtetése ugyanakkor – reményeim szerint – nem jár együtt valamiféle igazságtételi szándékkal, a kisajátító, olykor kirekesztő nemzeti narratívák fensőbbiséges kritikájával. A klasszikus irodalomtörténetírás nemzeti elbeszéléseit inkább olyan erőforrásnak tekintem, amelyek vizsgálata, vakfoltjaikkal együtt, újabb nézőpontokat, látászögeket kínál a hagyomány recepciójának leírására, értelmezésére.

II. Az elvégzett vizsgálatok leírása: a feldolgozás módszerei és a források feltárása, felhasználása

A feldolgozás során a filológia, a történeti poétika és a komparatiztika módszertani eljárásait próbáltam érvényesíteni, az egyes részterületeken váltakozó hangsúllyal, az aktuális feladat függvényében.

A poétika-központú kutatás legfőbb akadálya ma is a Zrínyi életrajzát és költői munkásságát összefonó későpozitívista, biografizáló hiedelemrendszer. A *Syrena*-kötet verseit „petőfiesítő”, a bonyolult barokk szerepjáték fikatív és félfiktív allúziói mögött egyértelmű életrajzi megfeleléseket kereső eljárás felülírta, elfedte a szokatlan kompozícióba épített poétikai jelentést. A menyasszonyával összekülönböző, az eposzírásba mintegy szerelmi dacreakcióból belefogó költő legendája Széchy Károly monográfiájától (1896–1902) kezdve nemzedékről nemzedékre öröklődött, s elterelte a figyelmet a valódi kihívást jelentő poétikai paradoxonról (miért és hogyan épül be az eposz egy narratív lírai kompozícióba?). A biografizáló hiedelemhálózatot felszámolni nem lehet, a megértése azonban segíti a tisztánlátást. A munkát filológiai módszerrel kíséreltem meg: a korábbi szakirodalmat áttekintve részletesen újravizsgáltam a *Syrena*-kötet keletkezésének történeti és főként életrajzi koordinátáit. Ennek nyomán egy olyan folyamat rajzolódott ki, amely a kötet egyes tömbjeihez újra és újra visszatérő (sőt, a végén a kötet szerkesztését-átírását a *Vitéz hadnagy* prózájával párhuzamosan folytató) alkotótípust, illetve alkotói praxist sejtet. Zrínyi feltehetőleg az eposzsal kezdte költői pályáját (Arany és Vörösmarty módjára), amelynek első redakciója 1646 végén elkészülhetett, majd felesége halála után, 1650–51 fordulóján tért vissza a próza (és a közéleti megbízatások) miatt félretett anyaghoz, amikor a korabeli poétikai iskolák, irodalmi irányzatok elvárásaival is számolva, invenciózus, a lírát epikával vegyítő kötetkompozíciót formált belőle. Ilyen módon mind a régebbi szakirodalom (Széchy) alaposan argumentált sejtése igazolódik az eposz derakas részének 1646 körüli elkészültéről, mind pedig Zrínyi előszavának toposz-szerű állítása szó szerinti ténynek bizonyul, az egy évben, sőt egy téiben „véghez vitt” munkáról. A szerkesztést a költő 1651 elején valószínűleg Velencében, majd hosszú hónapokra a szlovéniai Ptujba húzódva végezte; belső érvek arra utalnak, hogy ekkor nemcsak a lírához, hanem az eposzhoz is komolyan hozzányúlt.

E klasszikus, ha úgy tetszik, pozitívista filológiai nyomozás módszertani problémája az ismert tényanyag rendkívül hiányos volta. A levelezés csak töredékekben maradt fenn, Zrínyi „itineráriuma” (mikor hol tartózkodott) csak töredékesen rekonstruálható. A kutató egyfajta valószínűségi számítási modellre szorul, szilárd tények helyett egymás erősítő vagy gyengítő hipotézisek sorozataival kell dolgoznia. Alapelvelem az volt, hogy azokat a sorozatokat fogadtam el valószínűbbeknek, amelyek az igazolható tények nagyobb körét tudják lefedni, s ezek lehetséges érvényességét mindaddig fenntartom, ameddig egyértelmű, erős adat nem mond ellent nekik. Teljes bizonyosság, hézagmentes argumentáció e területen nem létezhet, de a korábbi feltételezések kizárólagos érvénye joggal kétségbe vonható: saját időrendi hipotézisem argumentálásával párhuzamosan igyekeztem rámutatni a szakirodalomban pusztán hagyománytisztelet okán megkövesedett kombinációk hasonlóan ingatag, olykor belső ellentmondásokat figyelmen kívül hagyó jellegére. Az iménti példánál maradva: az eposz megírását Kovács Sándor Iván joggal vélte elhúzódó folyamatnak, szemben Széchy Károly „egy évre” építő, 1645–46-os elképzelésével. Vele szemben azonban úgy vélem, ezt az évekre elhúzódó munkát 1646-tól nem előre, 1648-49-ig, hanem az időben visszafelé, az Itáliából hazatért költő ifjú éveiben irányában logikus kiterjeszteni. Annál is inkább, mert a történeti kutatásban időközben előkerült adatok alapján 1646 őszén Zrínyi már a tizenöt énekre tervezett eposz tizenegyedik énekénél járt az írással (legalábbis ami annak első redakcióját illeti).

A terület filológiai rendezése, az értelmezéstörténet kritikai áttekintése után kerülhetett sor a tulajdonképpeni történeti poétikai leírásra. A kibontakozó feladat egyértelműen az eposz és a líra viszonyának vizsgálata lett. E feladatot két körben végeztem el. Az „1.0”-ásnak nevezett kör a magyar nyelven olvasó művelt kortársak, Zrínyi valós közönségének nézőpontjához próbál közelíteni:

szűkített poétikai kód (lényegében az antik irodalmi allúziók és a szigeti ostromra vonatkozó történeti irodalom) alapján, referenciális olvasatot kínál. Ezzel párhuzamosan a belső hivatkozások, a fikcióba ágyazott önreferenciák alapján kísérli meg a kötet rendjét feltárni. Legfontosabb állítása, hogy a kompozíció kínálta elbeszélés egy lírai szubjektum fejlődésrajza, az érzelmek áthangelésének története. A politikát és a harcot elutasító „vadász” a viszonzatlan szerelemtől (*Idiliumok*), a haragon és fenyegetésen (*Arianna sírása*), majd az erotikus szenvedély megélésén (*Fantasia poetica*) át érkezik a tragikus veszteséig, a jelképes pokoljárásig (Eurüdikéjét a főhős Orpheuszként követi az alvilágba). A lélek újjászületésére a *descensió*val ellentétes irányú *ascensio* jegyében kerül sor: a szigeti hősök szemléje (*Epigrammata*) után a bűnbánat (*Feszületre*) és a hazáért felajánlott mártírium (*Peroratio*) zárják a példázatos utat. Maga az eposz, a *Szigeti veszedelem*, terjedelmileg bármennyire is túlsúlyos, ennek az itineráriumnak egy közbeeső, zárójeles vagy inkább idézőjeles része: az ősök nemes példájának újraélése, menekülési kísérlet az értelmetlen magánszenvedélyekből, az emlékezetre támaszkodó lázadás Cupido hatalma ellen, amit a „kis isten” először még sikerrel ver le (erről a közvetlenül rákövetkező Arianna-vers bevezése tájékoztat). A lírai elbeszélő útja mindazonáltal optimista példázat, hiszen a lélek átnevelése, felemelése végül sikerrel jár. Zrínyi ezt állítja példaként kortársai elé, s ilyen közvetett módon az eposz magasztos, önfeláldozásra buzdító szelleme, ha feltételes módon is, esélyt kap a „feltámadásra”, arra, hogy a való életben élő és ható erővé váljék.

A szűkített poétikai mezőn kibontakozó, referenciális morális és politikai jelentésszint feltárása után Zrínyi saját tudásának (a könyvtárából és műveiből dokumentálható irodalmi ismereteinek), illetve a valós olvasóközönségén messze túlterjedő virtuális olvasói kör vélelmezhető tudásának alapján jártam végig a „2.0”-ás értelmezői kört. Más szóval: a *Syrena*-kötet poétikai pozícióját kerestem a korabeli irodalmi iskolák vitájában. Az *Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos* tisztán mutatkozó szándéka a VIII. Orbán pápa (Maffeo Barberini) körül csoportosuló tábor normáinak harmonizálása a Marino-kör modernségével. A klasszicizáló és magasztos vallási ideálokra törő, „poétikai teológiát és teologikus poétikát” (Girolamo Preti kifejezése) ötvözni kívánó, önmagát szintén „modernként” pozicionáló római irányzat, illetve a szenzualista, nyelvkritikus marinói modernség küzdelmének próbaköve éppenséggel a hőseposz műfaja, a Tasso-minta követhetősége, folytathatósága volt. Zrínyi, kötetének sajátos kompozíciójával, a műfajpoétikai kihívásra rendkívül átgondolt és eredeti megoldást kínált, líra és epika ötvözésének olyan modelljét adta, ami ugyanakkor a marinói Orpheusz-éntől a bűnbánó és kizárólag a kegyelemre hagyatkozó, Krisztus-követő szubjektumig vezető utat is felmutatta. A lírai narratíva Marino költői nyelvén és a marinista korpusz allúziórendjébe ágyazva beszélte el a feszületig és a mártírium vállalásáig jutást, vagyis a rivális iskola ideáljának megvalósulását.

Milyen rálátása lehetett Zrínyinek az itáliai, sőt az azon kívüli irodalmi világot is megosztó poétikai rivalizálásra? Marino önértelmező poétikai leveleit, a köteteit bevezető preliminária-anyagot Zrínyi egyértelműen ismerte, az ellentábor esztétikájának alapjait pedig jezsuita iskolai képzése és olvasmányélményei során sajátította el: igyekeztem ezek nyomait feltárni a *Syrena*-kötetben (kiegészítve Szörényi László alapvető fontosságú kutatásait, aki először mutatott rá VIII. Orbán pápa költészetének közvetlen hatására Zrínyinél). Részint – s nagyobb részt – viszont a Zrínyi-szövegek imitációs technikáját, a jelölt és jelöletlen szövegekölcsönzései és parafrázeáló eljárásoknak szabályszerűségeit maguknak az imitált szerzőknek az eljárásaival próbáltam vonatkozásba hozni. Vagyis nem egyszerűen a tassói, marinói, stb. szövegekölcsönzéseket vizsgáltam, hanem – az újabb kutatások, főként Kiss Farkas Gábor nyomán járva – az adott szerzők imitációs stratégiáit próbáltam megragadni Zrínyinél (például az allúziók rejtésének és felfedésének játékában). Ennek során a korábbi szakirodalom eredményeit kiegészítve, azokra építve nem csupán az érdekelt, hogy egy-egy Zrínyi-locus eredetének kutatásában mikor jutok el a végső forráshoz (Petrarcához, Tassóhoz vagy az ókori klasszikusokhoz), hanem az is, hogy a félmúlt és a távolabbi múlt költői nyelveinek elemeiből a Zrínyivel kortárs szerzők milyen új nyelvet építenek fel, azok közül mi áll közel a *Syrena* poétikai világához. Ebből a szempontból különösen fontosnak bizonyultak, felértékelődtek azok a ma már kevésbé ismert, de Zrínyi horizontján nagy súllyal szereplő költők, akiknek békítő, az iskolákat

közelíteni igyekvő üzenete erős párhuzamokat mutat a *Syrena* esztétikai ideológiájával: Scipione Errico epikája és Girolamo Preti lírája.

A harmadik módszertani irány, amit a disszertáció egyes részeiben érvényesítettem, a komparatiztika. Feltételezhető, hogy Zrínyi Miklós legalább részben rálátott a horvát irodalmi hagyományra is, de ennek az általa is megjelölt forráskapcsolaton (Brne Karnarutić zárai költő Zrínyi Györgynek dedikált kiséposzán [*Vazetje Sigeta grada*, 1584]) túl konkrét nyoma igen kevés van (nem úgy mint testvérénél Péternél és a hozzá – valamint feleségéhez, Frangepán Katalinhoz – köthető „ozalji” irodalmi körnél: róluk a kortárs dubrovnikai költészet, Ivan Gundulić epikájának ismerete is joggal feltételezhető, amelynek kéziratos másolatai a magyar *Syrena* megjelenése után, az ötvenes évek elején kezdtek terjedni). Éppen ezért azonban jó kontrollanyagként kínálkozott a közeli horvát irodalom annak felmérésére, hogy egy társadalmi háttérben, kommunikációs kódjaiban a magyartól eltérő irodalmi kultúra miként reagált ugyanarra a kihívásra, Tasso és Marino munkásságára, illetve a római klasszicista iskola Marinót és a marinizmust elutasító gesztusára, aminek hatását a *Syrena* kötetben részletesen vizsgáltam.

A disszertációhoz használt források korpusza főként a Zrínyi-könyvtár gyűjtőköréből áll össze: a legérdekesebbek éppen azok a darabok (például Tasso művei) voltak, amelyeknek ismeretét biztosra vehetjük, de éppen a gyakori használat miatt hiányoznak a csáktornyai gyűjteményből. Mindazonáltal a könyvtár jó rálátást ad Zrínyi műveltségére, olvasottságának és érdeklődésének hangsúlyaira.

A szakirodalom tekintetében már utaltam a barokk iránti, hozzávetőleg az ezredfordulón ismét felélénkült érdeklődésre. Ennél konkrétabb változás a Zrínyi számára mércét és mintát jelentő szerzők, Tasso és Marino kutatásában következett be. Az 1995-ös Tasso-centenárium (halálának 400. évfordulója) körül alapvetően kezdett változni a Tasso-kép, lassan előtérbe került a teoretikus Tasso alakja, költői munkái elméleti gondolkodásának összefüggésébe ágyazódtak, exponenciálisan megnövekedett az érdeklődés a Jeruzsálem-eposz kései változata, a *Conquistata*, valamint a vallásos líra és a kései epikája iránt. Új monográfia született (Claudio Gigante, 2007), ami összegezte az eredményeket, és teljesen új irányba állította a kutatásokat, majd egy fiatalabb nemzedék az elmúlt évtizedben újra munkába vette a sokáig lenézően „Tasso-epigonokként” minősített szerzőket, s azokat a 17. századi barokk eposzkísérleteket, amelyek a *Szigeti veszedelem* közvetlen műfaji rokonságát képezik. Erre az új Tasso-képre a magyar Zrínyi-kutatás még nem reagált, hiszen az utolsó komoly összegzések, Kovács Sándor Iván (1985) és Király Erzsébet (1989) munkái még a megelőző, romantikus, a *Liberatát* mindenek fölé helyező Tasso-paradigma jegyében recipiálták az addigi szakirodalmat. (Kivételként Kiss Farkas Gábor számomra is ösztönzést és kiindulópontot jelentő tanulmányait, valamint az utóbbi időben Nagy Levente és Laczházi Gyula munkáit említhetem.) A Marino iránti érdeklődés pedig valóságos robbanást mutat az elmúlt másfél évtizedben. Itt nemcsak a monográfiát (Emilio Russo, 2008), hanem az új szövegkiadásokat, valamint a forráskiadásoknak (például az inkvizíciós eljárásra vonatkozó iratok publikálásának) a teljes diskurzusmezőt újratematizáló szaporodását is meg kell említeni.

Dolgozatom szerkezete keretes: Zrínyi munkájának újrafelfedezésétől, a Kazinczy-kör értelmező és szövegkiadói munkájától indul, és ugyanide tér vissza a zárófejezetben, ahol azt vizsgálja, Kazinczy és Kölcsey hogyan tudtak költőként, költőileg viszonyulni a Zrínyi-örökséghez, főként annak teológiai meghatározottságához. Ami az elején különbségnek tűnt (a korábbi szakirodalomban szelíd egymásra következésként érzékelt recepciós fázisok valójában az irodalmi modernizáció két útját rajzolták ki: egy optimista és egy pesszimista, egy fejlődéshitű és egy tragikusan ironikus, egy individualista és egy kollektivistá, egy kozmopolita és egy nemzeti alternatíva került egymással szembe) – az a végén számos hasonló vonást mutatott (a kegyelem Zrínyi által oly gazdagon tárgyalt dimenziója Kazinczynál hiányzik, Kölcseynél az ima (*Zrínyi második éneke*) teológiai paradoxonként jelenik meg, Krisztus helyett a változhatatlan Sorshoz szól).

Az értekezés törzsrésze négy nagy tömbre tagolódik. Az első (*Sylvae*) a kezdetek, Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának elemzése után egy szempontra fókuszálva, a kötet és az eposz viszonyának

reflektálása felől végighalad a Zrínyi-kutatás két évszázadán; ezen belül kitér a metrika kérdésére és a Zrínyi-filológia legnagyobb problémáját jelentő kettős szöveg hagyományra (a zágrábi kézirat és a bécsi nyomtatott kiadás viszonyára), valamint vázolja a kurrens horvát irodalomtörténeti Zrínyi-narratíva kialakulásának történetét.

A második tömb (*Syrena 1.0*) referenciális olvasatot ad. Az említett hiedelemhálózatok kritikai vizsgálata és az új időrendi hipotézis (előbb az eposz, utána a líra keletkezése) kifejtése (*Időrend és értelmezés* c. alfejezet) után részletesen elemzi az eposzt és a lírai ciklust, kitér a címlap és a címadás kérdésére, illetve a kötetkompozíciónak a hazai ismerethorizonton belátható poétikai kérdéseit tárgyalja. A tömböt egy filológiai mélyfúrás zárja. Amint a kronológiai rész a lírai anyag valóság alapját kutatta, úgy a *Költészet és valóság a Szigeti veszedelemben* című zárófejezet az eposz történeti hitelét taglalja, annak figyelembe vételével, hogy a Zrínyi számára mérvadó históriaelméleti és poétikai művek (Virgilio Malvezzi, Agostino Mascardi stb.) egyértelműen számoltak a fikciónak a történeti kutatásban játszott szerepével és reprezentációs potenciáljával is. Az érdeklődés centrumában az eposz rejtélyes befejezése áll: a Szulejmán szultán haláláról szóló, nyilvánvalóan fiktív rész forrásait kutattam fel Zrínyi török tárgyú olvasmányai között.

A második tömb (*Syrena 2.0*) a történeti poétikai olvasatot tartalmazza, és három terjedelmesebb alfejezetről áll össze. Az első a Zrínyi-komparatiztika legtöbbet tárgyalt témáját, a Tassóhoz fűződő viszonyt veszi új szempontból vizsgálat alá (*Tasso és Zrínyi: A hagyomány nyelve*). Lényegi következtetése: Zrínyi eposzában nemcsak Tasso teoretikus írásainak hatása mutatható ki, hanem Tasso kései, újraírt Jeruzsálem-eposzának ismerete is feltételezhető.

A második alfejezet a Marino-hatás részletes, szövegösszevetésekkel dokumentált elemzésére vállalkozik (*Marino és Zrínyi: A modernség nyelve*). A cél itt nemcsak a Marinóhoz, hanem a Balassihoz (és Rimayhoz) való viszony értelmezése. A következtetés: a *Syrena* Balassi-paródiája (*Fantasia poetica I-II*) egyszerre mind a Marinótól felvett distanciát is jelzi. A főtebb jelzett tematikus narratíva mellett ugyanis a *Syrena* egy poétikai narratívát is végigfuttat. Orpheusz halála nemcsak a szenzualista, érzékiségre koncentrált én jelképes halálát, hanem a marinista poétika elhagyását is jelöli. A poétikai bűnre poétikai bűnhődés következik: az iróniára és a paródiára a Feszület-himnuszban és a *Peroratióban* a bűnbánat és a vértanúság heroikus hiperboláinak visszvételére a válasz.

A 2.0-ás fejezettömb utolsó egysége (*Utak a Parnasszusra: A kortárs kontextus*) a *Syrena*-kötet kortárs poétikai koordinátáit próbálja bemérni. Azt a közeget rekonstruálom benne, amiben Zrínyi affektív-hiperbolikus költői nyelvének trópusai (szirének, főnixek, könnyek stb.) a szembenálló irodalmi iskolák közötti egyensúlykeresés poétikai utalásnyelvének elemeivé válnak. Zrínyi tájékozódásának horizontján ezek az iskolák az irodalmi kartográfia módszerével is betájolhatóak voltak, a római modern ellentáborát a marinista hagyományt továbbvivő velencei irodalmi kör, az Ismeretlenek Akadémiája (Accademia degli Incogniti) képezte. Jellemző módon, a Zrínyihez legközelebb álló költők (Errico, Preti) pályájuk egy (vagy több) szakaszában mindkét közegehez kötődtek. A vizsgálódást a már említett horvát párhuzamok felmérése zárja, a középpontban Ivan Gundulić munkásságával, kontrollforrásként Zrínyi Péter *Syrena*-parafrázisát (*Adrianskoga mora Szirena*, 1661) alkalmazva.

Disszertációm negyedik nagy tömbje (*A Syrena modernsége*) a történeti poétikát az eszmetörténet szempontjával kombinálja. Négy egymásra épülő egységben vizsgálom a 17. század eleji modernség filozófiai, teológiai, mediális és ikonográfiai vonatkozásait, mindegyiket a *Syrena*-kötet egy-egy aspektusához illetve részletéhez kötve, és a megelőző fejezetek komparatiztikai tájékozódása után a hangsúlyt a hazai kontextusra vetve. A Pázmány hatás taglalása mellett teológiai szempontból (a bűnbánat és kegyelem kérdései kapcsán) még egyszer visszatérek a poétikára, a Zrínyi számára talán legfontosabb magyar nyelvű költői forrás, a Balassi-Rimay féle *Istenes énekek* hatásának részletes számbavételére. Végül a kötet motívumait ikonográfiaileg összegző díscímlap koncepcióját a poétikai és eszmetörténeti vizsgálódás nyomán felszínre került anyag

utalásrendszerével kiegészítve tárgyalom a záró egységben (*A díszcímlap vizuális és irodalmi jelentésrétegei* c. fejezet).

Az értekezést a fentebb már röviden összefoglalt epilógus-fejezet zárja keretbe, ahol Zrínyi hatását főként teológiai tekintetben vizsgálom az őt újra felfedező irodalomújító kor legfontosabb szerzőire, Kazinczyra és Kölcseyre.

III. A tudományos eredmények összefoglalása

Dolgozatom tételmondata: „Zrínyi Miklós az első modern magyar költő”. Ha logikusan érveltem amellelt, hogy a „modern” terminus általam használt jelentéseivel ez a kijelentés kompatibilis, ha a 17. századi barokkról meggyőzően állítottam, hogy egy olyan modern kor kezdete a kultúrában, a tudományban és az irodalomban, amit több vonatkozásban a magyar irodalom majd csak Zrínyit és művét újra felfedezve, a 18. század végén recipiál, továbbá ha valószínűsítettem, hogy a költő Zrínyi életműve csak nyelvek és határok fölött, komparatív nézőpontból értelmezve lesz alkalmas arra, hogy a modern nemzeti kánonban kinehézkedje a maga helyét – akkor indokoltam írom le disszertációm utolsó mondataként is az első mondatot. Szorosabb értelemben véve azonban ez nem tekinthető tudományos eredménynek, legfeljebb dialógusba lépésnek a mérvadó irodalmi és szakirodalmi értelmező hagyománnyal. Az alábbiakban ezért csak azokat az állításokat sorolom fel röviden, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy előrevigyék a további kutatásokat, s az enyémtől eltérő gondolatmeneteknek is építőelemeivé legyenek.

1. A *Syrena*-kötet poétikai és narratív koherenciájának felmutatása, a kompozíciót átszövő előre- és visszautalások hálózatának feltárása nyomán indokoltnak látszik, hogy az eposzt a továbbiakban ne önmagában, hanem lehetőség szerint ebben a szerző által adott kontextusban értelmezzük. A *Szigeti veszedelem* önállóan publikálva a Tasso-epigonok kísérletei közül a jók közé számított volna – a kötet szerkezetébe illesztve viszont világirodalmi rangú hozzászólás a kor modernitásának műfajpoétikai és értékelméleti vitájához. A líra és az epika originális ötvözésével a kötet megtalálja azt a módot (az emlékező szubjektum beiktatása által teremtett distanciát, az eposz lírai éntörténetbe illesztését), ahogyan egy alapvetően ironikus korban a heroikus ideál hitelesen idézhető fel – s egyúttal a korai modernitás mélyen átgondolt, teológiailag argumentált belső kritikáját nyújtja.

2. Dolgozatom az eddigi értelmezői szempontok (nemzettudat, hazafogalom, politikai és erkölcsi elkötelezettség, felekezeti tolerancia, barokk stílusjegyek) közös eredőjeként a teológiai érdeklődést jelöli meg, Zrínyi modernitáskritikáját a gondviselés és a kegyelem körül forgó korabeli viták kontextusába helyezi, ebből vezeti le a *Syrenában* és a *Vitéz hadnagyban* tematizált morálfilozófiai és politikaelméleti megfontolásokat, valamint az eposz történetfilozófiai alapozását. Az eddigi kutatásokban kiemelt szerepet kapott világirodalmi minták (Homérosz, Vergilius, Ovidius, Petrarca, Tasso) mellé egy újabbat iktat a sorba: Szent Ágostont, akinek *Az Isten országról* írott nagy történetteológiai műve szövegszerűen is hatást gyakorolt Zrínyi költészetére. Továbbá a *De civitate Dei* referenciális kiindulópontja, a barbárok által elpusztított Róma keresztény vértanúinak erkölcsi győzelme a győztesek fölött: az eposz koncepciójának tengelyét adja. Az Ágoston-értelmezés különösen fontos hazai fejezete Pázmány Péter első nyomtatásban megjelent műve, a Magyar István röpiratára adott *Felelet* (1603). Dolgozatomban amellelt érvelek, hogy a korai Pázmánynak a katolikus kegyelemtani vitában eleinte elfoglalt, a domonkosokhoz közeledő (s ilyen módon a protestánsok irányában is megengedőbb) konciliarista álláspontja, amely miatt összeütközésbe került saját jezsuita rendtársaival is, döntő ponton hatott a *Syrena*-kötet (és a *Vitéz hadnagy*) teológiai elképzeléseire.

3. A történeti kontextussal számoló referenciális olvasat két szinten is hozott új eredményeket. Eddig ismeretlen vagy kellő figyelemre nem méltatott levéltári forrásokat (*A zágrábi Érseki és*

Káptalani Levéltár valamint a ma a Horvát Állami Levéltárban őrzött egykori Draskovics-levéltár dokumentumait) bevonva rekonstruáltam Zrínyi első házasságának történetét, majd a felesége korai hála után polgárháborúig jutó konfliktust a Draskovics családdal. Ennek során cáfoltam több életrajzi találgatásra épített legendát (Eusébia megmérgezésének gyanúját, Zrínyi állítólagos velencei kivándorlási tervét, a verseskötet keletkezésének politikailag szelárnnyékos időként való elképzelését). A *Syrena* keletkezési kronológiájának e kutatások tanulságait is hasznosító, a korábbiaknál plauzibilisebb hipotézise (előbb az eposz, utána a líra) reményeim szerint végképp elégtelennek mutatta a biografikus olvasásmód értelmezői potenciálját: a kötet kompozíciós rendjének, fikciós szintjeinek poétikai olvasata ezek után nem váltható ki az életrajzi utalások felemlítésével, magyarázó szerepbe léptetésével. Ugyanakkor a lírai anyag bukolikus „szereposztásának” pontosítása mégsem jelentőség nélküli. Hogy az ekhós vers „Juliája” nem Esterházy Anna Júlia, hanem a főszereplő „Violának” újabb fiktív alteregója (Eurüdiké és Thészeusz [!] mellett), az a ciklus narratív koherenciáját erősíti. Ez azonban még nem zárja ki, hogy ne volna azonosítható azzal a Hajnallal, akit a pásztori alakba átlépő vadász (immár Titirus pásztori szerepét magára öltve) mintegy „átengedett” Vertumnusnak (*Fantasia poetica* I, 9). Vagyis: a nádor leánya, már mint Nádasdy Ferenc felesége, jelen van a pásztori varázsvilágban, csak nem ott és nem úgy, ahol és ahogyan a korábbi kutatás gyanította. A kortársak szintén ismerték és felismerték ezeket a laza referenciális kódokat: Zrínyi Péter például a Frangepán Györgyre hajazó Licaon figuráját ilyen okokból távolította el saját fordítás-parafrázisából. (Feleségének testvéréről, azaz saját sógoráról lévén szó).

A másik szint, ahol komoly hozadékkal járt a történeti referenciák poétikai kezelésének vizsgálata, az eposz értelmezése volt. A kötet előszavában olvasható talányos forrásutalás nyomába eredve („a törökök maguk is így beszélnek”) terjedelmes filológiai argumentációval bizonyítottam, hogy Zrínyi ezen a ponton (feltehetően Tasso eposzelméleti írásainak ismeretében is) a Balkán, sőt, egész Kelet- és Közép Európa sorsát meghatározó első rigómezei ütközet (1389) végéről beszél, ahol Murád szultán, noha győzelmet aratott a Lázár fejedelem vezette szerb erők ellen, valóban a harctéren esett el. Vita csak arról folyt a hagyományban, hogy a csata előtt közelébe férközött merénylő, vagy pedig a csata után a sebesültek és halottak közül előtörő szerb vitéz végzett vele. (Az „olasz krónika”, amelyből a „törökök maguk is így beszélnek” fordulatát vette: Vincenzo Brattuti raguzai diplomata Bécsben, 1649-ben megjelent török krónikakompozíció-fordítása.) Vagyis olyan történeti analógiával él, amely a balkáni történelem ismerői számára egyértelművé tette: Szigetvár hősi védelmét mitikus rangra emelte, az oszmánok és a keresztények világméretű küzdelmének kitüntetett színhelyévé avatta. Ezzel a filológiai ténnyel, bárhogyan is értelmezzük (Szigetvárat költöztette be Zrínyi a nagy balkáni mitológiába, vagy ellenkezőleg, Rigómezővel is csak tovább fényesítette dédapja dicsőségét?), a további kutatásoknak mindenképpen számolniuk kell. Rámutattam továbbá, hogy a Zrínyiek – a történeti köztudat szerint, amelynek ismeretét a költő Zrínyi oldaláról Forstall Márk családtörténeti művének iratanyaga is igazolja – éppen a rigómezei konfliktustól eredeztethetően rokonságban álltak a török uralkodókkal is (Forstall vázlataiban a szigetvári hős és a várát ostromló Szulejmán közös családfán származik le Murád szultán fiától, Bajezidtól).

4. A kötet tudatosan bináris, szövegkettőzések sorára épülő szerkesztésmódja világosabban áll előttünk, ha az értelmező hagyomány erős gesztusait is reflexióval kezeljük. A *Syrena*-kötet több darabjának is Kazinczy Ferenc adott találó címet, amik benne ragadtak a hagyományban – a legszebb lelemények egyike azonban (*A vadász és Echo*) szerencsétlenül félrevitte a plauzibilis olvasatot. A zágrábi kódex előkerülte után a kutatók a bécsi kiadásban még cím nélküli két erotikus pásztoridill egyikénél a kéziratban olvasható „*Fantasia poetica*” címmel váltották le az 1816-os kiadás *A vadász és Violáját*, míg a másikon rajta hagyták Kazinczy invencióját, s ilyen módon a címadással is elszakították egymástól a két szorosan összetartozó verset. Pedig a *Fantasia poetica* a zágrábi kéziratban a két darab közös főcímeként került szerepel! Zrínyi ugyanazzal a logikával kapcsolta össze őket, mint a két *Idiliumot* a kötet elején, vagy a két Orpheusz-verset a záró egységben. (A sor még folytatható a Feszület-himnusz és a *Peroratio* egymásnak felelő párosával.) A „Te ki gyönyörködöl...” kezdetű ekhós vers így a biografikus félreértelmezés mellett még a kiadói gyakorlatban is elkülönült, elvált a párjától – holott annak betétdalaként került a kötetkompozícióba. A dolgozatomban adott értelmezés (és az

ott alkalmazott hivatkozásforma: *Fantasia poetica I-II*) helyreállítja az olvasat szerzői intenciónak megfelelő rendjét. Egyúttal rámutatok magának a címleleménynek feltehetően ariostói (*Orlando furioso*, VII, 19) eredetére.

5. A történeti poétikai rész eredménye a Zrínyi-verselés töredezett, lüktető, szótagszámot ingadoztató és metszetet lebegtető jellegének összefüggésbe hozása a Tasso által saját versnyelve leglényegesebb vonásaként megjelölt töredezett, szétagolt, szórendet felforgató beszédmóddal („parlar disgiunto”). Ez a szándékolt stílusjegy a Jeruzsálem-eposzban Démétriosz fenséges beszédnemének követésére szolgál. A hyperbaton, az asyndeton, az inversio és a sortörés- vagy áthajlás együttes alkalmazása természetessé tette Zrínyi számára, hogy az alapos tanulmányozás nyomán „belülről hallott” tassói endecasillabónak a szótagszámot váltó lüktetésével élénkítse a magyar felező tizenkettesek monotóniáját. Részletes elemzéssel igazoltam, hogy az Arany János által is kifogásolt (ugyanakkor csodált) szórendforgatás, a „ritmikus góc” lebegtetése Zrínyi költői nyelvének olyan tulajdonsága, aminek modernségét, szándékoltan hagyománytörő jellegét talán Kazinczy ismerte fel a legtisztábban. (A maga Zrínyi-szövegekből összeszótta verses centójában teljes tudatossággal imitálja és reprodukálja a Zrínyi-sor e jellemzőjét.) Érdekes kiegészítése e mások (Hargittay Emil, Bognár Péter) által is több részletében felismert jelenségnek, hogy Zrínyi itt mindazonáltal hagyományt is követett: az északi horvát területen fennmaradt, legtisztább példájában éppen egy Szigetvár vesztét megéneklő névtelen énekben (*Pjesma o Sijetu*, 16. sz. vége) megjelenő szabálytalan szótagszámú tizenkettes (dvanaesterac) sorfajta gyermekkorától ismerős lehetett a számára. A Zrínyi-sor metrikájában tehát egy keleti („hazai”) és egy nyugati forma kopírozódik egymásra, azaz a sornak több metrikai mintája van.

A Tasso-fejezet további eredménye a *Syrena*-előszó két sokat tárgyalt részletének kapcsolatba hozása Tasso elméleti munkásságával. A *Szigeti veszedelem* mint „elmémnek első szülése” szerénykedő toposzának közvetlen forrásvidéke Virgilio Malvezzi és Traiano Boccalini lehet, de abban a speciális értelemben, ahogyan itt Zrínyi használja a kifejezést, Tasso platonizáló dialógusában (*Il Messaggero*) szerepel. Tasso a saját eposzaihoz való atyai viszonyára (a *Liberata* a szerelemgyermek, a *Conquistata* a törvényes ivadék) poétikai leveleiben is alkalmazza a toposzt. Amennyiben Zrínyi itt is (mint oly sok más helyen) Tassóhoz igazodik, akkor magyarázatot nyer előszavának kijelentése, amit sokan szó szerint, a műgond hiányára, a csiszolás elmaradására értettek. A költő saját munkáját itt egy el nem készült magyar „Conquistata” tökélye felől illeti önkritikával. Az Olvasóhoz forduló előszó másik helyén, a Zsámbokynak és Istvánffynak címzett bírálatban pedig („nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását”) Zrínyi Tasso eposz-értekezéséből (*Discorsi del poema heoirco*) az eredetileg Lucanusnak címzett kritikát olvassa a történetírók fejére. A fejezet utolsó része filológiai hozadékkal szolgál. Cumilla és Delimán első találkozásának különleges motívuma, a szívet megkötöző haj („Cumilla szép haja megkötözé szüvét, / Ifju Delimánnak, és minden kedvét...”) kapcsán Arany János perzsa, Trencsényi Waldapfel Imre török hatásra gyanakodott. Ezek hatása természetesen elképzelhető, de saját elemzésem azt igazolta, hogy Zrínyi itt Tasso Armida-figurájának elemeiből építkezett, s nem is akárhogyan: megfigyelte, hogy Tasso mely Petrarca-motívumokat emelt át Armida varázsos szépségének jellemzésére – majd maga is ugyanezzel a technikával, Petrarca három, tematikailag összefüggő szonettjéből (196., 197., 198.) merítette a „szívet kötöző haj” motívumát.

6. A Marino és Zrínyi költészetének összefüggéseit tárgyaló rész – túl a koncepcióhoz tartozó tételen, ti. hogy Zrínyi azért tanulmányozta olyan alaposan Marinót, hogy azután meggyőzően vethesse el – szintén filológiai eredményeket igyekszik begyűjteni. Mivel itt komoly előzményekre támaszkodhattam (Szörényi László és Kiss Farkas Gábor kutatásaira), csak kettőt emelek ki az újonnan látókörbe került Marino-párhuzamok és szöveggölcsonzések közül. Az egyik az eposz merész szerelmi jelenete, ahol Delimán és Cumilla növények módjára, tapad össze, majd „mint két phoenix, öszvecsingolódik” (XII, 51: 4). A korábbi megoldás helyett (miszerint Zrínyi a kétnemű, egymást megtermékenyítő fönixpálmákról vette volna a botanikai hasonlatot) én az *Adoné*nak azt a jelenetét látom felsejleni, ahol Marino az eposz főszereplőinek, Vénusznak és Adónisznak első találkozását és

ölelkezését beszéli el („Innamoramento”: *Adone* III, 152-153), ami jól illik a *Szigeti veszedelem* cselekményének menetébe, a végzet sejtetésébe is. A főnixek innen hiányoznak – az eposz egyéb pontjain viszont Marino éppen a kétneműséget hangsúlyozva szerepelteti őket, hol az istennő, hol az ifjú vadász metaforáiként, a petrarcai és tassói locusokat szokása szerint tovább kombinálva. A másik hely: az Olvasónak írott *Syrena*-bevezető Horatius-idézetét Zrínyi az értelmező szövegkörnyezettel együtt Marino legfontosabb poétikai leveléből vette át, amelyet a *Sampogna* bevezető szövegei között olvasott és bizonyosan alaposan tanulmányozott.

7. A „2.0” fejezetomb utolsó egységének legfontosabb tézisé (a Barberini-kör és a Marino-hívők ütközése, a poétikai „skizma” áthidalásának kísérletét) fentebb már összefoglaltam – itt csak arra három momentumra utalok, ami filológiai szempontból a leglényegesebbnek tűnik. Az első: Zrínyi a Feszület-himnusz kiinduló invencióját Girolamo Preti Krisztust sirató szonettjéből vette, és a Preti-kötet alapos vizsgálata azt is valószínűsítette, hogy a *Syrena* szerkezetének egyik legközelebbi ihletője ez a narratív struktúrájával a petrarcai mintát tudatosan megújító, a lírai elbeszélésbe epikus betétet illesztő kompozíció lehetett. A második: velencei közvetítéssel, olasz fordításban jutott el Zrínyihez a *Syrena*-kötet tematikus, narratív vázának egyik legfontosabb filozófiai támasza, Francis Bacon mitográfiai munkája, a *Régiék bölcsességéről*, amely a sziréneket hangsúlyosan poétikai allegóriaként szerepelteti, és Orpheusz fölöttük aratott győzelmében az istenes tematika, a vallásos költészet diadalát ünnepli a szerelmi költészet fölött. Bacon ismeretét a régebbi (Berg Pál) és az újabb szakirodalom (Kiss Farkas Gábor, Fölköli Gábor) is számon tartotta, név nélküli idéző hivatkozását (az esszékből) alaposan vizsgálták a *Vitéz hadnagyban* (6. discursus) – a *Syrenára* tett hatása tehát logikusan illeszkedik az eddigi ismeretekhez.

A harmadik említésre érdemes momentum: Zrínyi és a közköltészet viszonyának új megvilágítása. A magyar hagyományok helyett úgy látszik, hogy a *Szigeti veszedelem* zárlatára (és a *Syrena*-kötet előszavára) a horvát epikus költészet orális tradíciója hatott jobban. Költőnk nemcsak a rigómezei csata tudós történetíróit tanulmányozta, hanem a már említett *Pjesmá*ban is jelen lévő orális epikai hagyomány (az ún. „koszovói ciklus”) szintén elérhetett a gyermekkorukban bugarsticákat hallgató Zrínyi-fivérekhez. Az a polihisztor Juraj Križanić, aki erről beszámol, Zrínyi támogatásával a Csáktornyához közeli Nedelišćén volt plébános – a vele folytatott beszélgetések nyoma a *Vitéz hadnagyban* is megfogható, *De musica* című művében kifejtett verstani és nyelvkarakterológiai nézeteit így közvetett tanúságként szintén számításba vehetjük Zrínyi tájékozódásának felmérésénél.

8. A *Syrena modernsége* című utolsó fejezetomb következtetéseire (köztük a Pázmány-hatásra) korábban már utaltam. Ami e helyütt kiemelendő: a Zrínyi-költészet vallásos vonulatának különösen erős kapcsolódása a Balassi-Rimay hagyományhoz. Az *Istenes énekek* első, bécsi, katolikus redakciójának ismeretére komoly jelek utalnak a Feszület-himnuszban. Másfelől: a Feszület-vers síró Múzsájának eredetkutatása a kései Tasso nyomán virágba boruló „könny-költészet” klasszikusához, Angelo Grillóhoz vezetett el. A *Peroratio* elemzésére vállalkozó rész filológiai eredménye, hogy a Zrínyi híres epigrammáját („Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó...”) eddig Lucanus *Pharsaliájához* kötő szakirodalommal szemben bizonyítást nyer: a Lucanus-sorok („Caelo tegitur, qui non habet urnam...”) nem közvetlenül a *Pharsaliából*, hanem Ágoston *Isten országáról* írott művének Lucanust idéző szakaszából származnak. A forrás további vizsgálatából több Zrínyi-locus is kibontható, általában véve pedig kijelenthető, a *Peroratio* mártírium-felfogásának legerősebb hivatkozási pontját az Ágoston-szöveg alkotja. Zrínyinek nemcsak a költői munkássága illeszthető a 17. századi „ágostonizmus” kontextusába: a *Vitéz hadnagy* már korábbi kutatásokból ismert egyik fő forrása, Virgilio Malvezzi éppúgy ebben az eszmei környezetbe illeszkedik, mint ahogy a másik forrás, a francia Jean de Silhon sem áll messze attól. Végül a *Syrena*-kötet antiportáját (metszetes díszcímlapját) részletesen bemutató zárófejezet a korábbi kutatások (Kiss Farkas Gábor, Knapp Éva) gazdag anyagát egészíti ki újabb ikonográfiai és textuális utalásokkal, újdonságaként azonban ezek felsorolása helyett azt hangsúlyoznám: a Šubarić-metszet háttérben egyértelműen az Orpheusz-mítosz (nem pedig az Odüsszeusz-jelenet) reminiszenciája munkál.

9. Az eredmények között nem szokásos felsorolni egy dolgozat hiányosságait. Egy tekintetben mégis fontos kivételt tennem. A történeti poétikai vizsgálódás „1.0”-ás körénél természetesen tisztában voltam a kitűzött feladat elméleti lehetetlenségével. A kortársi horizont rekonstruálása (még akkor is, ha csupán a hazai, jórészt referenciális, illetve szűkített poétikai kódra hagyatkozó olvasásmódjára irányul) hermeneutikai paradoxon. Éppen ezért hangsúlyoztam annak hozzávetőleges, eleve korlátozott érvényű jellegét. Mindazonáltal lehetséges lett volna egy történeti vizsgálat elvégzése, a *Syrena* korabeli kéziratok másolatainak vizsgálatától a 17. és 18. századi költői olvasatok (Gyöngyösi István, Esterházy Pál, Koháry István, Radvánszky János, Faludi Ferenc stb.) Zrínyi-reminiscenciáinak feltárásáig és összehasonlító elemzéséig, *munkahipotézis* helyett annak konkrét vizsgálatáig, hogyan olvasta *valójában* a *Syrena*-kötetet a közvetlen utókor. A kutatás itt igen komoly előzetes eredményekre (Kovács Sándor Iván, Pintér Márta Zsuzsanna, Bitskey István, Orlovsky Géza, Nagy Levente és mások munkáira) támaszkodhatna. Be kellett azonban látnom, hogy egy ilyen – módszertanilag Zrínyi Tasso- és Marino-recepcijának vizsgálatához hasonló – elemzés terjedelmileg is legalább ugyanakkora lenne, mint az elkészült munka. Egy értekezésbe nem fér bele kettő, így a magyar fókuszú történeti poétikai vizsgálat, immár a Zrínyit közvetlenül megelőző korszak már elkészült retorikatörténeti, kritikátörténeti feldolgozásaira (Bartók István, Kecskeméti Gábor) is építve, mint a toposz mondja: a jövőendő kutatások feladata lesz.

IV. A munka témaköréből készült saját publikációk jegyzéke

- BENE Sándor. „A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál)”. *Irodalomtörténeti közlemények* 97 (1993): 650–668.
- BENE Sándor. „A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben: A világszínháztól a politika színházáig”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 100 (1996): 369–394.
- BENE, Sándor. „Politika i genealogija (Ponešto o podrijetlu Zrinskih)”. *Hrvatski sjever*, 1 (1996, 2–3): 108–128.
- BENE, Sándor. „Zrínyi”. In *Patrimoine littéraire européen, 8, Avenement de l'equilibre européen 1616-1720*, dir. Jean-Claude POLET, 462-471. Paris–Bruxelles: De Boeck, 1996.
- BENE Sándor. „Őskeresők: A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 107 (2003): 3–42
- BENE, Sándor. „Od kupovine knjiga do kupovine pisaca: Braća Zrinski u međunarodnoj propagandi (1663–1666)”. In *400. obljetnica Nacionalne i Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu: Znanstveno-stručni skup, Zagreb, 9–11. svibnja 2007*, ur. Mirna WILLER, 39–50. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2007.
- BENE Sándor. „A Zrínyiek: Egy családtörténet története”. In *Hősgaléria: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*, szerkesztette Bene Sándor és Hausner Gábor, 271–319. Budapest: Zrínyi Kiadó, 2007
- BENE, Sándor. „Miklós Zrínyi in Post-World War II Scholarly Literature in Hungary: The Past and Present of Interdisciplinary Research”. In *Militia et litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*, Hgg. Wilhelm KÜHLMANN und Gábor TÜSKÉS, Mitarb. Sándor BENE, 411–430. Frühe Neuzeit: Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 141. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009.

- BENE, Sándor. „Povijest jedne obiteljske povijesti: Rađanje i žanrovska pozadina genealogije Zrinskih” In *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, uredili Sándor BENE, Gábor HAUSNER i Zoran LADIĆ, 251–302. Zagreb: Matica Hrvatska, 2012.
- BENE, Sándor. „Nikola Zrinski”. In *Hrvatska književna enciklopedija, 4: S–Ž*, glavni urednik Velimir VISKOVIĆ, 548–550. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012.
- BENE, Sándor. „Zrínyi (VII.) Miklós”. In *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KŐSZEGHY Péter. XIII. köt., 206–222. Budapest: Balassi Kiadó, 2012.
- BENE Sándor. „Júlia – avagy az »első vers« legendája”. *Irodalmi Magazin 2* (2014/4): 55–58
- BENE Sándor. „Zrínyi álmai”. In *Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*, Szerkesztette LENGYEL Réka, CSÖRSZ Rumen István, HEGEDÜS Béla, KISS Margit és LÉNÁRT Orsolya, 140–162. Budapest: Reciti Kiadó, 2015.
- BENE Sándor. „Constantinus és Victoria: Zrínyi Miklós első házasságának története”. In *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra / Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*, Szerkesztette FODOR Pál és SOKCSEVITS Dénes, 618–629. Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet–Horvát Történettudományi Intézet, 2015.
- BENE, Sándor. „Orfeji na Jadranu: O pjesništvu Nikole i Petra Zrinskog”. *Književna smotra 47* (2015/3): 31–44.
- BENE Sándor. „A sztoikus Zrínyi”. In *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerkesztette NYERGES Judit, VERÓK Attila és ZVARA Edina, 69–86. Budapest: Kossuth Kiadó, 2016.
- BENE Sándor. „Orpheus és Hercules: Francis Bacon, Zrínyi Miklós és a magyar felvilágosodás”. In *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerkesztette BALÁZS Mihály és BARTÓK István, 157–172. Szeged: SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, 2016.
- BENE Sándor. „A Zrínyi-próza”. In *Zrínyi-album*, szerkesztette HAUSNER Gábor, 250–276. Budapest: Hadtörténeti Múzeum–Zrínyi Katonai Kiadó, 2016.
- BENE Sándor. „A költő Zrínyi Miklós”. In *Zrínyi-album*, szerkesztette HAUSNER Gábor, 174–248. Budapest: Hadtörténeti Múzeum–Zrínyi Katonai Kiadó, 2016, 174–248.
- BENE Sándor. „Az ajándék”. In *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére, 1–2*, szerkesztette HORN Ildikó, LAUTER Éva, VÁRKONYI Gábor és HILLER István, 2: 253–278. Budapest: L’Harmattan, 2016.
- BENE Sándor. „Szulejmán halála a Zrínyi-eposzokban: Történeti poétikai megközelítés”. *Irodalomtörténeti Közlemények 121* (2017): 746–779.
- BENE Sándor. „Szigeti veszedelem: Fikció, valóság és a halál pedagógiája”. In *„Vár állott...”: Tudományos történeti konferenciák Vajdahunyadvár 2013–2016*, szerkesztette HERMANN Róbert, 131–162. Budapest: Line Design Kiadó, 2017.
- BENE Sándor. „Szirének a térképen: Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza”. In *Határok fölött: Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerkesztette BENE Sándor, FODOR Pál, HAUSNER Gábor és PADÁNYI József, 36–78. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 2017.
- BENE Sándor. „A kilencedik útonjáró: Zrínyi Miklós *Fantasia poeticája* és Balassi-hagyomány”. In *„Az te nagy nevedben én is most, Istenem, kötöttem fel szablyámat”*: Végvári élet

a hódoltság peremén, szerkesztette HELTAI Bálint és SIPOS Lajos, 178–217. Budapest: Magyar Napló Kiadó, 2018.

BENE Sándor. „Műfaji hagyomány és barokk szemlélet Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem című eposzában”. In *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*, szerkesztette PAPP Ágnes Klára, SEBŐK Melinda és TÖRÖK Lajos, 135–150. Károli könyvek. Budapest: L’Harmattan Kiadó–Károli Gáspár Református Egyetem, 2019.

BENE Sándor. „A harmadik szirén: Zrínyi Miklós verseskönyvének díszcímlapja”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 124 (2020): 699–722.

BENE Sándor. „Többágú modernség: Kazinczy és Kölcsey Zrínyi-képe”. *Napút: Irodalom, Művészet, Környezet* 22 (2020/4): 43–47.

BENE Sándor. „Szirének, fénixek, könnyek: Zrínyi Miklós költészete a kortárs poétika összefüggésében”. In *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet: Tudományos konferencia, Eger, 2020. szeptember 3–5.*, szerkesztette BENE Sándor és PINTÉR Márta Zsuzsanna, 105–135. Eger: Líceum Kiadó, 2021.